

Tartu Kubermangugümnaasium, hilisem Aleksandri Gümnaasium, ja tema koht Eesti kultuuriloos

Allan Liim

180 aastat tagasi, 15. (27.) septembril 1804, alustas tegevust Tartu Kubermangugümnaasium — nimekamaid keskhariiduskooli Eestis XIX sajandil. Uue õppeasutuse ellukutsumine sai teoks tänu Venemaa haridussüsteemi ümberkorraldamisele eelmise sajandi algusaastail. 1803. aastal kehtestatud «Esiõlgsed rahvahariduse eeskirjad» nägid ette kolmeastmelise üldhariduskooli: elementaarkoolid kohtadel, kreiskoolid maakonnalinnades ja kubermangukoolid ehk -gümnaasiumid kubermangukeskustes. Tartu ei olnud küll kubermangukeskus, kuid oli ülikoolilinn ja õpperingkonna keskus. Seetõttu peeti vajalikuks, et ka siin oleks gümnaasium. Tartu Kuberman-

gugümnaasiumi loomisega pandi ühtlasi alus järjepidevale keskhariiduse andmisele Tartus ja kogu Lõuna-Eestis.

Vastloodud koolile anti tsaari korraldusega 10. (22.) detsembrist samal aastal Jaani kiriku kõrval asuv nn. printsessi maja. See oli varem kuulunud Kuramaa printsessile H. E. Bironile. Pärast tema surma 1797. aastal asus seal lühemat aega Liivimaa Aadlipreilide Hooldusasutus. Selleks ajaks oli see üle viidud Viljandisse. Gümnaasiumihoonet laiendati mitmel korral

Tartu Kubermangugümnaasiumi vanem osa, nn. printsessi maja praegusel Olikooli tänaval. E. Sellekese foto.

juurde- ja ümberehitustega. Olulised ehitusjärgud olid uue õppehoone püstitamine (1828—1830) Rüütli (21. Juuni) tänavasse ja võimla ehitamine (1880—1881) Munga (H. Abovjani) tänavale. Nii kujunes järk-järgult gümnaasiumihoonete kvartal, kus tänapäeval paikneb A. H. Tammsaare nim. Tartu 1. Keskkool. Maja on arhitektuurimälestisena riikliku kaitse all.

Tartu Kubermangugümnaasiumi juhtisid tema tegevuse esimesel aastakümnel Tartu Ülikooli Koolikomisjoni poolt määratud professorid, teiste hulgas ka ülikooli esimene rektor G. Fr. Parrot. 1814. aastal nimetati ametisse gümnaasiumi oma direktor, kes oli ühtaegu ka kõigi Tartu koolide direktor ja kellele kuni 1887. aastani allusid üldise juhtimise, järelevalve ja aruandluse korras kreiskoolid, tütarlastekoolid, elementaarkoolid ja erakoolid tolleaegsel Põhja-Liivimaal. Direktoriametit pidasid O. B. G. Rosenberger (1814—1838), J. S. E. Haffner (1838—1849), J. Schröder (1849—1870), T. Gööck (1870—1893), N. Tihhomirov (1894—1896, 1906—1908), N. Ivanov (1896—1902), A. Grosset (1902—1906), P. Rutski (1908—1911), V. Popelišev (1912—1913), I. Vassilov (1913) ja G. Barhhov (1913—1918).

Esialgu oli Tartu Kubermangugümnaasium kolmeklassiline, muudeti aga 1820. aastal viie- ja 1861. aastal seitsmeklassiliseks. Tolleaegse tava kohaselt oli kõige madalam klass VII (septima), järgnesid VI (sexta), V (quinta), IV (quarta), III (tertia), II (secunda) ja I (prima). Alates 1855 tegutses gümnaasiumi juures eelkool madalamasse põhiklassi astujate ettevalmistamiseks. Muudest koolidest gümnaasiumi astujatelt nõuti vastuvõtuksamitel põhjalikke teadmisi paljudes ainetes, eriti keeltes. Kuni 80-ndate aastate reformideni toimus õppetöö saksa keeles. Kooliaasta jagunes kaheks semestriks: esimene kestis jaanuarist juunini, teine augustist detsembrini. Küpsuseksameid võis sooritada mõlema semestri lõpul.

Tsaarivalitsuse reformide kestel mindi aastail 1887—1892 järk-järgult

üle venekeelsele õppetööle. Alates 1890. aastast rakendati koolis ülevenemaalist poeglastegümnaasiumide põhimäärust ja kodukorda. Kool nimetati Tartu Gümnaasiumiks kolme ettevalmistus- ja kaheksa põhiklassiga. Nüüdsest oli I madalam, VIII kõrgem klass. Õppeaasta algas sügisel, ülemineku- ja küpsuseksamid toimusid kevadel. 100. aastapäeva puhul (1904) nimetati kool Tartu Aleksander I Öndsä Gümnaasiumiks (tegutses selle nimetuse all 1918. aastani). Rahvale oli ta lihtsalt Tartu Aleksandri Gümnaasium.

Tartu Kubermangugümnaasium oli algusest peale klassikalise õppekavaga kool, kus põhjalikult õpetati antiikkeeli ja -ajalugu. Selliseks jäi ta oma tegevuse lõpuni. Kui 1902. aastal muudeti poeglastegümnaasiumides kreeka keel fakultatiivseks, siis Tartu Gümnaasium oli üks viiest õppeasutusest Vene riigis, kus ka see õppeaine jäi endist viisi kõigile kohustuslikuks. Üldse andis tollane gümnaasium hea keelteoskuse. Lõpuaktustel oli kombeks kuulata paremate lõpetajate ladina-, kreeka-, vene-, saksa- ja prantsuskeelseid referaate. Reaallainetele ja loodusõpetusele nägi õppeplaan ette küll vähe nädalatunde, kuid ometi suudeti ka nende ainetega vastu huvi äratada ning asjalikke teadmisi pakkuda. Gümnaasiumil olid tolle aja kohta üsna rikkalikult sisustatud füüsika- ja looduslookeemia kabinet. Arste, matemaatikuid, füüsikuid, keemikuid ja teisi loodusteadlasi tuli gümnaasiumi kasvandikest mitte vähem kui filoloogide ja muude humanitaaralade inimesi.

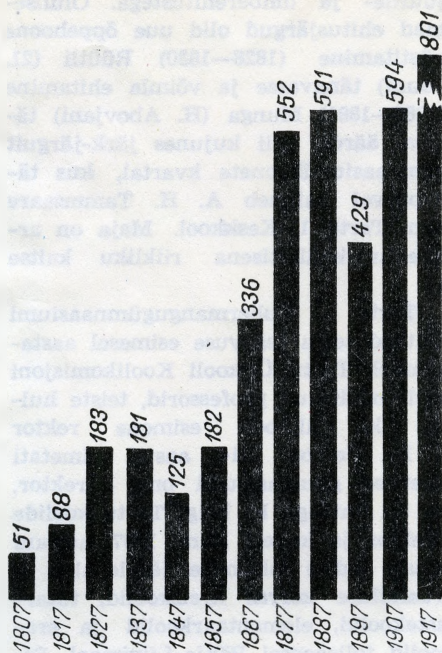
Kogu tegevusaja jooksul oli see gümnaasium õpilaste arvult suurim keskhariduskool Eestis, vaid üksikutel aastatel jäi ta alla Tallinna Kubermangugümnaasiumile, pärastisele Tallinna Nikolai Gümnaasiumile. Valikülevaate õpilaste arvust aastati annab 1. joonis.

Esimeste õpilastena kirjutati 1804. aastal registreerimisraamatusse Tartu Ülikooli rektori G. Fr. Parroti pojad Wilhelm Friedrich ja Johann Friedrich. Viimane 1918. aastal vastuvõetud õpilane kandis raamatus järjekorranumb-

rit 8606, järelikult sai niisama palju kasvandikke 114 aasta jooksul kas osalise või täieliku keskhariduse. Võrdluseks olgu lisatud, et Tallinna Kubermangugümnaasiumi ja Nikolai Gümnaasiumi võeti ajavahemikus 1805—1916 vastu ühtekokku 5987 õpilast. Muudes Eesti keskhariduskoolides õpinute koguarv oli märksa väiksem.

XIX sajandi esimesel poolel pärinesid Tartu Kubermangugümnaasiumi kasvandikud põhiliselt pastorige, ülikooli õppejõudude, gümnaasiumi- ja kreiskooliõpetajate, ametnike, sõjaväelaste, kaupmeeste, käsitöölise, köstri, mõisavalitsejate ja teistest jõukamatest perekondadest. Tallinna Kubermangugümnaasiumis olid samal ajal suures ülekaalus kaupmeeste, ametnike ja käsitöölise ning Eestimaa Rüütli- ja Toomkoolis mõisnike pojad. Sajandi teisel poolel tõusid kaupmeeste ja käsitöölise peredest pärit noorukid esikohale ka Tartu gümnaasiumiõpilaste hulgas. Kapitalismi areng tõi endaga kaasa aga veel teise, märksa olulisema muudatuse õpilaskonna sotsiaalses koosseisus. Järk-järgult hakkas kasvama talupoegliku päritoluga õpilaste arv. Siin paistis kõigepealt silma just Tartu Kubermangugümnaasium, kus talupojaseisusest kasvandikke õppis 1862. aastal 8, 1867 27, 1872 83 ja 1881. aastal 124. Teistes gümnaasiumides algas see muutus hiljem: Pärnus 70-ndatel aastatel, Tallinnas, Kuressaares ja Narvas alles sajandivahetusel. Pärast 1905.—1907. aasta revolutsiooni kujunesid talupojad Tartu Aleksandri Gümnaasiumis kõige suuremaks seisuslikuks rühmaks. Tõsi, sellal ei näidanud seisuslik kuuluvus küll enam täielikult inimeste tegevusala, vaid viitas nende endi või vanemate sünnipäritolule.

Andmed gümnaasiumiõpilaste rahvuslikust kuuluvusest XIX sajandil jäävad napiks. Selle üle arvestust ei peetud. On aga teada, et Tartu Kubermangugümnaasiumis õppis algusest peale ka eestlasi. Talupojaseisusest õpilaste arvu suurenemine tähendaski eestlaste arvu kasvu. Eestlasi oli aga ka linnaseisustest gümnaasiumikasvandike seas. See lubab väita, et Tartu

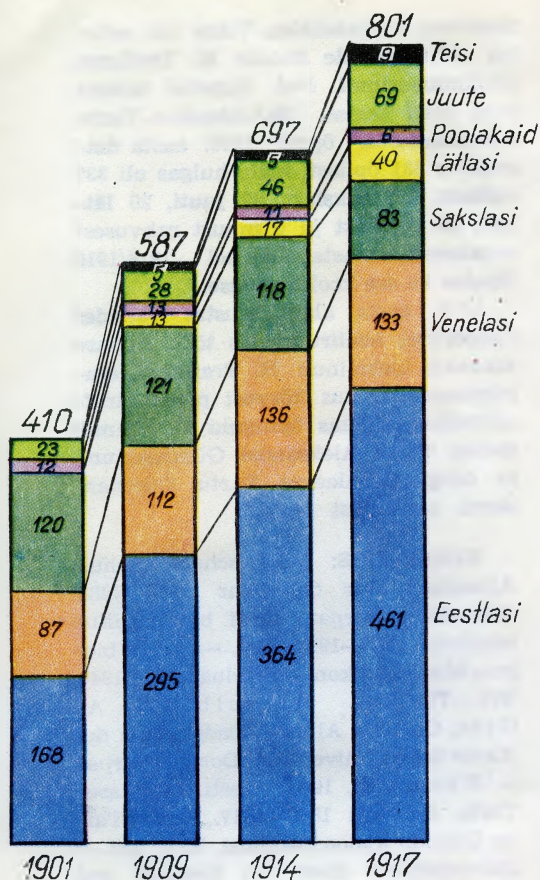

1. joonis. Tartu Kubermangugümnaasiumi õpilaste üldarv 1807—1917.

Kubermangugümnaasium XIX sajandi teisel poolel ja Tartu Aleksandri Gümnaasium XX sajandi algul oli kõige suurema eesti õpilaskonnaga keskhariduskool. Ülevaate õpilaste rahvuslikust koosseisust annab 2. joonis.

Gümnaasiumist sai aastail 1807—1918 küpsustunnistuse ligikaudu 2400 noormeest, arvestamata eksterne. See on rohkem kui üheski teises keskhariduskoolis samal ajajärgul. Suur osa lõpetanuid läks edasi õppima. XIX sajandi esimesel poolel andis Tartu Kubermangugümnaasium Tartu Ülikoolile peaaegu tuhat üliõpilast ehk viiendiku immatrikuleeritute üldarvust.

Tartu Kubermangugümnaasiumis valitsenud akadeemiline õhkkond, tihe side ülikooliga ning paljude õpetajate teadusharrastused äratasid varakult ka õpilastes huvi teaduse vastu. Seetõttu tundub olevat üsna loomupärane, et selles koolis õppinute said teadlased, kelle nimed muutusid ajapikku tuntuks nii Venemaal kui ka kogu tollases teadusmaailmas.

2. joonis. Tartu Aleksandri Gümnaasiumi õpilaste rahvuslik koosseis XX sajandi algul.

Kaheksateist Tartu Kubermangu-gümnaasiumi kasvandikku valiti Peterburi Teaduste Akadeemia liikmeks, korrespondentliikmeks või auliikmeks. Need olid akadeemiasse valimise järjekorras J. J. Fr. W. Parrot — looduseuurija, arstiteadlane ja füüsik, Tartu Ülikooli professor ja rektor; C. Fr. Knorre — astronoom ja geodeet, Nikolajevi Mereobservatooriumi direktor; H. Fr. E. Lenz — füüsik, Peterburi Ülikooli professor ja rektor; H. H. Hess — keemik, Peterburi Mäe-instituudi professor; A. G. Bunge — botaanik ja maadeuurija, Tartu Ülikooli professor ja botaanikaala direktor; R. C. Lenz — orientalist-sanskritoloog, Peterburi Ülikooli õppejõud; G. Böhtlingk — orientalist-sanskrito-

loog, töötas Peterburis, Jenas ja Leipzgis; Fr. W. R. Berg — kindraalfeld-marssal ja riigitegelane; G. Helmersen — geoloog ja mäeinsener, Peterburi Mäeinstituudi professor ja Venemaa Geoloogia Komitee direktor; O. W. Struve — astronoom, Pulkovo Observatooriumi direktor; A. H. A. J. Hagemeister — statistik ja rahandusspetsialist, Venemaa Rahandus- ja Riigivarade Ministeriumi kõrgametnik, senaator; W. H. Lieven — sõjaväelane, riigitegelane ja Baltimaade kindralkuberner; P. L. Schrenck — etnograaf, geograaf ja zooloog, Peterburi Antropoloogia ja Etnograafia Muuseumi direktor; H. W. Struve — keemik, Tartu Ülikooli keemiakabineti inspektor, Peterburi Mäedepartemangu vanemlaborant ja Kaukaasia Tsiivilmeditsiini Valitsuse kohtukeemia ekspert; E. R. Stelling — geofüüsik, Irkutski Magnetilis-Meteoroloogilise Observatooriumi direktor; E. Kurtz — keeleteadlane-bütsantoloog, gümnaasiumiõpetaja Jelgavas ja Riias; A. Thomson — keeleteadlane, Novorossiiski Ülikooli professor; G. J. H. A. Tammann — keemik, Tartu ja Göttingeni Ülikooli professor. Nii suurt hulka vilistlasi-akadeemikuid polnud ühelgi teisel tolleaegsel keskhariduskoolil Eestis.

Kuid peale nimetatute pärines Tartu Kubermangugümnaasiumist veel teisi ülevenemaalise ja rahvusvahelise kuulsusega teadlasi. Selles koolis olid õppinud näiteks J. Fr. Eschscholtz — anatoom ja zooloog, Tartu Ülikooli professor, zooloogiakabineti ja muuseumi asutaja; J. E. O. Schmiedeberg — farmakoloog, Tartu Ülikooli professor ja Farmakoloogiainstituudi direktor, Strassburgi Ülikooli Farmakoloogiainstituudi direktor, Euroopa farmakoloogiakoolkonna rajaja, Pariisi Arstiteaduste Akadeemia ja Rooma Teaduste Akadeemia korrespondentliige ning Brüsseli Arstiteaduse Akadeemia auliige; O. J. Fr. Meykow — jurist, Tartu Ülikooli professor ja rektor; E. N. Semmer — veterinaar-mikrobioloog, Tartu Veterinaaria Instituudi professor, Keiserliku Eksperimentaalmeditsiini Instituudi tegevliige; N. Lunin — arstitead-

lane, lastearst Tartus, Peterburis ja Leningradis, vitamiinide avastaja; Fr. G. M. Berg — sordiaretaja Sangastes ja teised.

Eriline koht oli sellel koolil eesti üliõpilaskonna ja tema kaudu meie rahvusliku intelligentsi kujunemisloos. Teadaolevast 1144 eestlasest, kes astusid Tartu Ülikooli ajavahemikus 1889—1917, oli 459 (40,1%) keskkhariduse saanud Tartu Kubermangugümnaasiumis, Gümnaasiumis või Aleksandri Gümnaasiumis. Järgnesid Pärnu Gümnaasium 132, H. Treffneri eragümnaasium 109 ja Tallinna Nikolai Gümnaasium 106 kasvandikuga. Teiste keskkhariduskoolide panus oli väiksem.

Tuntud eesti kultuuritegelastest ja teadlastest on Tartu Kubermangugümnaasiumis õppinud arst, kirjanik ja ülikooli eesti keele lektor Friedrich Robert Faehlmann, koolijuhid Johann Laaland, Jakob Johann Nocks ja Hugo Treffner, folklorist, keeleteadlane ja rahvusliku liikumise tegelane Jakob Hurt, kirjamehed Martin Lipp ja Maximilian Pödder ning eesti rahvusliku arstiteaduse rajajaid Heinrich Koppel ja Aleksander Paldrock. Tartu Gümnaasiumis või Aleksandri Gümnaasiumis said keskkhariduse luuletaja ja kirjandusteadlane Gustav Suits, teatri-tegelane Karl Menning, kunstnik Aleksander Eller, arstiteadlased Rudolf Bernakoff, Aadu Lüüs, Herbert Norman ja Konstantin Savi, keemik August Paris, põllumajandusteadlased Karl Leius ja Nikolai Rootsi, veterinaar Johannes Kaarde, etnograaf Ferdinand Linnus, folklorist Oskar Loo-rits, filoloog Villem Ernits, raamatuteadlane Friedrich Puksoo ja teised.

Tartu Aleksandri Gümnaasium lõpetas tegevuse 1918. aasta suvel pärast seda, kui Saksa okupatsioonivõimud olid keeldunud õppeasutust finantseerimast ning kooli juhtkond koos enamiku venelastest õpetajate ja õpilastega oli evakueerunud Nõukogude Venemaale. 1918. aasta sügisel panid okupatsioonivõimud kooli ruumides käima saksa õppekeelega Tartu Gümnaasiumi, kuhu uutele õpilastele lisaks võeti vastu ka osa Aleksandri Güm-

naasiumi kasvandikke. Teine osa eelistas saksaakeelsele koolile H. Treffneri eragümnaasiumi, kus õppetöö toimus juba eesti keeles. Saksaakeelses Tartu Gümnaasiumis õppis 1918. aasta detsembris 631 õpilast, kelle hulgas oli 337 eestlast, 158 sakslast, 87 juuti, 29 lätlast, 15 venelast ja 5 muust rahvusest noormeest. Aastavahetusel 1918/1919 lõpetas ka see kool tegevuse.

1919. aasta algul alustas vanades ajaloolistes kooliruumides tööd Hobuse tänavalt ülekolinud H. Treffneri eragümnaasium, kus kõrvuti põliste treffneristidega jätkas õpinguid ka enamik endise Tartu Aleksandri Gümnaasiumi ja okupatsiooniaegse Tartu Gümnaasiumi lastest õpilasi.

KIRJANDUS: Baltischer Schul-Almanach für das Jahr 1862—1885. 1861—1884. Dorpat. Eesti biograafiline leksikon. 1926—1929. Trt. — Eesti biograafilise leksikoni täiendusköide. 1940. Trt.—Tln. — Hasselblatt, A., Otto, G., 1889. Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat. Dorpat. — Hänni, P., 1983. Eesti üliõpilased Tartu ülikoolis 1889—1917. Rmt.: Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi, XIV. Trt. — Jahresbericht über den Bestand und die Thätigkeit des Gouvernements-Gymnasiums zu Dorpat im Jahre 1886. 1886. Dorpat. — Schüler-Album des Dorpatschen Gymnasiums von 1804 bis 1879. 1879. Dorpat. — Tankler, H., 1982. Tartu ülikooli kasvandikud — NSV Liidu Teaduste Akadeemia liikmed. Tln.

ARHIIIVIMATERJALID: Eesti NSV RAKA, f. 384, 386, 405; NSVL RAKA, f. 733.